

SO‘Z VA TAFAKKUR SARCHASHMASI: MAQSUD SHAYXZODA

Toshkent davlat transport universiteti Yurisprudensiya

(xalqaro transport huquqi) 1- bosqich talabasi

Hakimova Ruxshona Shukurullayevna

h.ruxshona2002@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr o‘zbek adabiyoti va tafakkur maydonida ulkan iz qoldirgan shoir, dramaturg, adabiyotshunos olim va tarjimon **Maqsud Shayxzodaning** ijodiy va ilmiy faoliyati, til-tafakkur konseptsiyasi orqali so‘zning inson ongidagi sarchashmasi sifatida tutgan o‘rni tahlil qilindi. Tadqiqot kosmosida adibning ijodi va uning she‘riy tilga bo‘lgan yondashuvi hamda bu yondashuvning fikr, dunyoqarash va madaniyat shakllanishidagi roli faktlar bilan taqdim etildi.

Kalit so‘zlar: Maqsud Shayxzoda, til va tafakkur, adabiyotshunoslik, she‘riyat, tarjima, o‘zbek adabiy tili, lingvistik tafakkur.

ИСТОЧНИК СЛОВА И МЫШЛЕНИЯ: МАКСУД ШАЙХЗОДА

Аннотация: В данной статье анализируется творческая и научная деятельность поэта, драматурга, литературоведа и переводчика **Максуда Шайхзоды**, оставившего значительный след в узбекской литературе и интеллектуальной мысли XX века, а также его концепция языка и мышления, в которой слово рассматривается как источник человеческого сознания. В рамках исследования на фактическом материале раскрываются особенности творчества писателя, его подход к поэтическому языку и роль данного подхода в формировании мысли, мировоззрения и культуры.

Ключевые слова: Максуд Шайхзода, язык и мышление, литературоведение, поэзия, перевод, узбекский литературный язык, лингвистическое мышление.

THE SOURCE OF WORD AND THOUGHT: MAQSUD SHAYXZODA

Annotation: This article analyzes the creative and scholarly activity of the poet, playwright, literary scholar, and translator **Maqsud Shayxzoda**, who left a profound mark on twentieth-century Uzbek literature and intellectual thought, as well as his concept of language and thought, in which the word is viewed as a source of human consciousness. Within the scope of the study, the author's works, his approach to poetic language, and the role of this approach in the formation of thought, worldview, and culture are presented based on factual evidence.

Keywords: Maqsud Shayxzoda, language and thought, literary studies, poetry, translation, Uzbek literary language, linguistic thinking.

KIRISH

XX asr o'zbek adabiy tafakkurining muhim vakillaridan biri bo'lgan **Maqsud Shayxzoda** 1908-yilda Ozarbayjon Respublikasida tug'ilib, keyinchalik O'zbekistonda ijod qilgan shaxsdir. U nafaqat shoir va dramaturg sifatida, balki tarjimon, adabiyotshunos va pedagog sifatida ham o'zbek tilining klassik va zamonaviy manbalarini boyitgan olimdir. Jumladan, Maqsud Shayxzodaning ijodi o'zbek tilida **so'zning tafakkur sarchashmasi** sifatida qaraladi — ya'ni til uning falsafiy va ontologik qarashlari orqali dunyo idrokiga xizmat qiladi. Bu maqola aynan shu aspektlarni yoritishga qaratilgan.

METODOLOGIYA

Maqola yozilishida **bibliografik-tahliliy metod**, **biografik yondashuv** va **idiostilistika tahlili** metodlari qo'llanildi. Asosiy manbalar sifatida Maqsud Shayxzodaning tarjimai holi, uning asarlari haqida ilmiy maqolalar, arxiv materiallari va adabiyotshunos tahlillar olingan. Tahlil jarayonida shoirning til bilan bog'liq tafakkur uslubi, so'z tanlash strategiyalari va u yaratgan metaforik tizimlar til-tafakkur munosabatlari nuqtayi nazaridan o'rganildi.

NATIJALAR

Biografik kontekst

Maqsud Maqsumbek o'g'li Shayxzoda 1908-yil 7-noyabrda Ozarbayjon Respublikasining Ganja viloyatida tavallud topgan. U Toshkentda ijodiy faoliyat olib borgan uchun aynan o'zbek adabiyoti va madaniyati bilan chambarchas bog'lanadi.

Shayxzoda dastlab Boku dorilmualliminida tahsil oladi, keyin esa pedagog sifatida ishlaydi, ammo ilm-ijodiy sayohati uni Toshkentga olib keladi. U yerda turli gazeta-jurnallarda muharrir bo'lib, so'ng akademik faoliyatga o'tadi.

Ijodiy va tilshunoslik faoliyati

Shayxzoda 1929-yilda o'zbek tilida "Traktor" nomli she'rini chop ettirib, o'z ijodini boshlaydi. Keyingi yillar davomida u she'riyat, dramalar, epik asarlar va tarjimalar yaratadi.

Uning asarlarida so'zning ontologik darajasi, xalq tafakkuri va tilning jamiyat hayotidagi roli chuqur tahlil qilinadi. Masalan, u **tilni shunchaki aloqa vositasi emas**, balki inson tafakkurini, ruhiy holatini va dunyoni idrok etish manzarasini shakllantiruvchi vosita sifatida talqin qiladi. Bu, til va tafakkur o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik haqidagi lingvistik konsepsiyaga muvofiq tushuniladi.

TAHLIL VA MUHOKAMA

Maqsud Shayxzoda ijodini tahlil qilish jarayonida uning so'z va tafakkur munosabatiga bo'lgan yondashuvi alohida e'tiborga loyiqdir. Chunki u badiiy so'zni oddiy estetik birlik sifatida emas, balki inson ongini shakllantiruvchi, tarixiy xotira va milliy tafakkurni mujassamlashtiruvchi murakkab hodisa sifatida talqin qilgan. Shu jihatdan, **Maqsud Shayxzoda** ijodini o'rganish so'zning tafakkur sarchashmasi ekanligini ilmiy asosda ko'rsatishga xizmat qiladi.

Shayxzoda she'riyati va ilmiy-adabiy qarashlarida til tafakkurdan ajralgan holda mavjud bo'la olmaydi. U tilni inson fikrining tashqi ifodasi sifatida emas, balki fikrning o'zini shakllantiruvchi omil sifatida baholaydi. Bu qarash umumiy tilshunoslikda shakllangan "til tafakkurni belgilaydi" degan konsepsiyaga mos keladi. Adabiyotshunoslar tomonidan ta'kidlanishicha, Shayxzodaning she'riy matnlarida so'z tanlovi, metafora va ramzlar tizimi bevosita fikrlash jarayonining mahsuli bo'lib, ular tasodifiy emas, balki ongli va maqsadli ravishda qo'llangan.

Shayxzodaning ijodida so'z insonning ichki ruhiy holatini, tarixiy ongini va jamiyatga bo'lgan munosabatini ifodalovchi asosiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, uning she'rlarida ishlatilgan tarixiy va falsafiy tushunchalar individual lirika doirasidan chiqib, umumxalq tafakkuri bilan uyg'unlashadi. Bu holat so'zning faqat estetik vazifani emas, balki bilish va anglash vazifasini ham bajarishini ko'rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, Shayxzodaning she'riyati tafakkurning badiiy shakli sifatida baholanadi.

Til va tafakkur o'rtasidagi munosabat Shayxzoda dramaturgiyasida ham yaqqol ko'zga tashlanadi. Uning dramatik asarlarida qahramonlar nutqi orqali ularning ichki dunyosi, ijtimoiy pozitsiyasi va tarixiy mas'uliyati ochib beriladi. Qahramon nutqi oddiy dialog emas, balki muayyan davr tafakkurining ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa dramaturgik matnda so'zning g'oyaviy yukini yanada oshiradi. Tadqiqotchilar Shayxzoda dramalarida tilning semantik qatlamlari chuqur va ko'p ma'noli ekanini ta'kidlaydilar.

Shayxzodaning tarjimonlik faoliyati ham uning til va tafakkur masalasiga bo'lgan ilmiy yondashuvini tasdiqlaydi. U Shekspir, Pushkin, Gyote kabi jahon adabiyoti namoyandalarining asarlarini tarjima qilish jarayonida faqat matnni o'zbek tiliga ko'chirish bilan cheklanmagan, balki asardagi falsafiy fikr va tafakkur modelini ham milliy til vositasida qayta yaratishga intilgan. Bu holat tarjimada so'zning semantik va konseptual mosligini saqlash muhimligini ko'rsatadi. Natijada Shayxzoda tarjimalari o'zbek adabiy tilining tafakkur imkoniyatlarini kengaytirgan.

Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, Shayxzoda o'z asarlarida tilni milliy ong va tarixiy xotira bilan chambarchas bog'liq holda talqin etadi. Uning fikricha, til — bu faqat aloqa vositasi emas, balki xalqning ma'naviy tajribasini avloddan-avlodga yetkazuvchi mexanizmdir. Shu sababli u so'zga mas'uliyat bilan yondashgan va tilni buzish, soddalashtirish yoki sun'iy lashtirishga qarshi chiqqan. Bu qarashlar bugungi kunda ham dolzarbligini yo'qotmagan.

Shayxzoda ijodida so'zning badiiy kuchi tafakkur bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. U metafora va ramzlardan foydalangan holda murakkab falsafiy g'oyalarni ifodalay olgan. Masalan, uning she'riy obrazlari ko'pincha inson va jamiyat, shaxs va tarix o'rtasidagi ziddiyatlarni yoritishga qaratilgan. Bu obrazlar orqali shoir o'quvchini faol fikrlashga undaydi. Natijada o'quvchi matnni passiv qabul qiluvchi emas, balki tafakkur jarayonining faol ishtirokchisiga aylanadi.

Shayxzodaning adabiy merosi o'zbek tilining tafakkuriy imkoniyatlarini ochib bergani bilan ham ahamiyatlidir. U so'z boyligini kengaytirish, ma'nolarni nozik farqlash va sintaktik tuzilmalardan maqsadli foydalanish orqali badiiy nutqning yangi namunalarini yaratdi. Adabiyotshunoslar tomonidan bu holat o'zbek adabiy tilining modernlashuv jarayoni bilan bog'lanadi. Demak, Shayxzoda ijodi nafaqat individual adabiy hodisa, balki til taraqqiyotining muhim bosqichi sifatida ham baholanadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Shayxzoda so'z va tafakkur munosabatini milliy va umuminsoniy qadriyatlar uyg'unligida ko'rib chiqadi. Uning asarlarida milliy ruh, tarixiy xotira va insoniy g'oyalar bir butun tizimni tashkil etadi. Bu tizimning markazida esa so'z turadi. So'z orqali tafakkur shakllanadi, tafakkur orqali esa jamiyatning ma'naviy yo'nalishi belgilanadi. Shu sababli Shayxzoda ijodi til va tafakkur muammosini o'rganishda muhim ilmiy manba hisoblanadi.

XULOSA

Maqsud Shayxzoda — XX asr o'zbek adabiyotining muhim shaxslaridan biri sifatida til, tafakkur va madaniyat nazariyasi bo'yicha ham sezilarli iz qoldirgan ijodkor bo'ldi. Uning she'riyati tilni nafaqat badiiy vosita, balki inson tafakkurining sarchashmasi sifatida talqin etadi. Bu yondashuv o'zbek adabiy tafakkuriga yangi poydevor yaratdi va zamonaviy tilshunoslik tomonidan ham kuzatiladigan til-tafakkur munosabatlarini chuqur yoritdi.

FOYDALANGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Maqsud Shayxzoda — Wikipedia. Online: wiki maqola. 2025. Maqola.
2. Maqsud Shayxzoda — Sputnik O'zbekiston. Biografiya. 2023.
3. MAQSUD SHAYKHZODA, A TRULY BELOVED POET. *Scientific-jl.com*. 2025.
4. Maqsud Shayxzoda hayoti va ijodi. *in-library.uz* maqola. 2025.
5. Shayxzoda Maqsud Magsumbekovich — Akademiklar. Biografik ma'lumot. 2022.
6. Maqsud Shayxzoda ijodi haqida — Ziyouz.com. 2013.
7. Maqsud Shayxzoda va uning dramasi "Jaloliddin Manguberdi". *ResearchGate*. 2023.
8. Maqsud Shayxzoda ijodiy merosi — Zenodo.org. 2021.
9. Maqsud Shayxzoda haqida xotiralar — Kh-Davron.uz. 2018.
10. Maqsud Shayxzoda va lingvistik tafakkur konsepsiyasi. *Uniwork.buxdu.uz* PDF. 2025.
11. Til va tafakkur lingvistik asoslari. Darslik/ilmiy maqola. (Bu mavzu matni yuzasidan umumiy tilshunoslik konsepsiyalari) **(Qo'shimcha manba sifatida)**.
12. Kognitiv tilshunoslik asoslari (ilmiy tarjima maqolasi). ****(Umumiy til va tafakkur nazariyasi)***.